

Srečo Dragoš

METAETIKA V SOCIALNEM DELU

Vse, kar počnemo, lahko počnemo s premislekom ali brez. Isto velja za področje moralnih odločitev. Te so lahko vsebovane v naših ravnanjih zavestno, premišljeno, načrtno, ali pa brez premisleka, nereflektirano. V prvem primeru o njih razmišljamo in se sprašujemo, kakšna moralna odločitev je v dani situaciji boljša ali slabša in zakaj velja za tako – ko si postavljamo vprašanja te vrste, se gibljemo na področju etike. To je filozofska disciplina, ki se ukvarja s pravili oz. merili za presojanje socialnih ravnanj, zato jo pogosto označujejo tudi z izrazom »normativna« ali »vsebinska« etika (gl. Miščević, Kante, Klampfer, Vezjak 2002: 98). Etika je teorija o morali, torej o tem, zakaj naj ravnamo na določen način, zakaj veljajo nekatere odločitve za dobre, poštene, pravilne, druge pa za njihovo nasprotje, katere so odločilne okoliščine in argumenti za kvalifikacijo moralnih ravnanj itn.

V drugem primeru, ko si takih vprašanj ne postavljamo, pa se gibljemo na področju, ki ga lahko tu opišemo kot implicitno ali praktično etiko. Praktična (nereflektirana) etika ostaja implicitna zato, ker se zanašamo na neko rutino, ki se v zvezi z nameravanim početjem ali pa zaradi socialnega konteksta, v katerem se gibljemo, zdi splošno sprejemljiva in povsem zadostna. Namesto sistematičnega premisleka o možnih utemeljitvah in smiselnosti svojega početja se zatekamo k obrazcem, navodilom, receptom, ki v družbenih praksah s svojo inertno prisotnostjo zbudajo videz samoumevne veljavnosti (najpogosteje zaradi dolgotrajnega ponavljanja ali zaradi podpore institucionalnih avtoritet, ki jih vzdržujejo). Praktična prednost take drže je, da se nam ni treba vsakokrat znova obremenjevati s teoretskimi premisleki, saj jih pri večini vsakodnevnih opravil dejansko ne potrebujemo. Če bi poskušali vsako svoje ravnanje teoretsko preverjati z navezavo na

argumente s področja etike, bi pri precejšnjem deležu nameravanih opravil ostali praznih rok, saj niso vse dileme, v katerih se znajdemo, etične vrste (če se v trgovini odločam, ali bom kupil ržen ali koruzen kruh, mi ne bo olajšala izbire nobena teorija morale). Kljub očitnim in številnim primerom odločitev, ki jih lahko povsem zadovoljivo rešujemo brez navezave na etično področje, se kažejo pomanjkljivosti take nereflektirane drže v treh vrstah slabosti: v nezmožnosti razlikovanja moralnih dilem, v nezmožnosti za inovacije v rutinah z moralno konotacijo in v nezmožnosti razreševanja moralnih protislovij. Poglejmo po vrsti.

- Brez refleksije storjenega ali nameravanega dejanja ostanemo neopremljeni za razlikovanje med ravnanji z moralnim obeležjem, kjer je torej etični razmislek nujen za pravilno odločitev, in med ravnanji brez moralnih dimenzij (npr., kdaj je poklicno opravilo socialne delavke zgolj strokovna dilema in kdaj gre tudi za strokovno etično dilemo).

- Brez refleksije lahko nekritično povzemamo in ohranjamo v svojem ravnanju rutinske vzorce, ki tudi z moralnega vidika niso več tako funkcionalni za vpletene akterje, kot so mogoče bili v času svojega nastanka. Ker lahko zaradi spremenjenih socialnih razmer vzorec, ki je bil včasih koristen, začne producirati slabe učinke, je refleksija pogoj za odločanje o njegovi izboljšavi ali opustitvi.

- Vsakodnevne praktične situacije, v katerih »se odločamo« brez etične refleksije (torej po obstoječih, že izdelanih vzorcih, ki jih neprašljivo upoštevamo), nas lahko postavijo v dileme, ki vsebujejo tipične moralne izbire, čeprav so te že »razrešene« v vzorcih, ki jih nekritično sprejemamo. Ker pa ponudniki teh vzorcev pogosto niso usklajeni med seboj, so protislovni tudi vzorci ravnanja; vzemimo vstop v NATO, pravice homoseksualcev,

genski inženiring, smrtno kazen, umetno oploditev itn. – na ta vprašanja imajo tradicionalni ponudniki vedenjskih obrazcev (cerkve, politične stranke, ožje socialne skupine, ki jim pripadamo) bistveno različne in pogosto nasprotno odgovore. Brez refleksije ne moremo preseči protislovij, pred katera smo postavljeni z rutinsko rabo razpoložljivih obrazcev.

Iz tega izhajajo za praktično etiko štirje sklepi. Prvič, v vsakdanjosti se zelo pogosto odločamo brez izrecne navezave na teorije etičnih ravnanj, saj je veliko situacij, ki sploh ne vsebujejo moralnih dimenzij. Ko socialna delavka ne more dodeliti stanovanja uporabniku, ki je brez strehe nad glavo, to ni moralna dilema (saj socialna delavka nima vpliva na dodeljevanje stanovanj). Čeprav taki primeri ne vsebujejo moralne konotacije, vseeno sodijo na področje praktične oz. implicitne etike, saj je za življenjsko držo znotraj praktičnega obzorja etike značilno, kot smo videli zgoraj, da ni opremljena za prepoznavanje etičnih dilem niti za ravnanje z njimi. Drugič, čeprav so mnoge situacije v privatni in poklicni sferi brez moralne dimenzije, so vseeno pogoste tudi dileme s tipično moralno dimenzijo, ki pa kljub temu ne potrebuje etične refleksije. Recimo, socialna delavka opazi, da je uporabniku padla iz žepa denarnica – ali naj tiho počaka, da končata razgovor, in si prisvoji denarnico, ko uporabnik gre, ali pa naj ga opozori, da jo je izgubil? Dilema ima nedvomno moralno konotacijo, ki pa je take vrste, da ne potrebuje posebnega etičnega razmisleka za ugotovitev, kaj je prav in kaj ni. Opredelitev tatvine, njena kvalifikacija in napotila za ravnanje so za take situacije vsebovana v mnogih normativnih sistemih (splošnih kulturnih, verskih, pravnih, profesionalnih, osebnih), torej se ni treba zatekati v območje teorij, da bi ugotovili, kaj naj socialna delavka v tem primeru stori. Torej se praktična etika od normativne (oz. vsebinske) ne razlikuje po tem, da bi bila brez moralnih dilem, ampak v poudarku, kako jih rešuje. V območju praktične etike rešujemo moralne dileme bodisi s praktičnim obstoječim receptom (namesto s teoretskim premislekom), s katerimi nas zalagajo institucije in tradicije, bodisi moralnih dilem sploh ne rešujemo, ker jih ne prepoznamo, ali pa se z njimi ne srečamo, ker gre za moralno nevtralne situacije. Tretjič, praktična etika je koristna, saj nam olajšuje večino vsakodnevnih ravnanj, ker jih ne obremenjuje vedno znova s teoretskim premislekom. Navsezadnje ravno implicitne predpostavke o zane-

sljivosti razpoložljivih obrazcev omogočajo tudi ljudem, ki o teoriji (normativne etike) ne vedo ničesar, da se zvečine kljub temu brez večjih težav znajdejo v vsakodnevnem življenjskem svetu. In četrtič, socialna funkcionalnost praktične etike je omejena s prej naštetimi slabostmi. Odpove takrat, ko se akter v vsakdanjosti znajde pred moralno problematično situacijo, ki je pomembna za udeležence in je dosegljivi vzorci moralnega ravnanja ne razrešujejo. V teh primerih ostaja akter – če vztraja v implicitni etični drži – neopremljen za rešitev problema, nezmožen kritične distance do rutinsko prevzetih vzorcev in nesposoben za razlikovanje moralnih od amoralnih dilem.

Korekcija praktične etike je možna z navezavo na normativno etiko. Kot bomo videli pozneje, pa tudi pri uporabi normativne etike naletimo na etične probleme, ki niso rešljivi znotraj nje. Normativna etika se ukvarja z razlago osnovnih, etično relevantnih pojmov in s premisleki o ne/ustreznosti posameznih teorij moralnega ravnanja, ne opremlja pa nas z vednostjo o tem, kdaj naj sploh uporabimo tak premiselek, kako spoznamo situacije, kjer postane etična presoja smiselna, priporočljiva ali celo nujna, kakšna je narava moralnih motivacij, narava obstoja moralnih lastnosti, od kod izvirajo pomeni moralnih pojmov, kot so dobro, slabo, pravilno, pošteno itn. Odgovori na ta vprašanja so potrebni za uporabo spoznanj s področja normativne etike, čeprav presegajo nivo same normativne etike. Zato se s temi vprašanji ukvarja metaetika. V nadaljevanju bom pokazal, da je metaetika pomembno področje tudi za reševanje profesionalnih etičnih dilem v socialnem delu. Razlikovanje omenjenih treh ravni etike ponazarjam v shemi 1, ki jo je treba brati od spodaj navzgor. Osnovni nivo etičnega ravnanja je v spodnji vrsti (a) tabele, ki ponazarja »logiko« vsakodnevnih odločitev; te so pogosto tako rutinske, da se jih sploh ne zavedamo. Ko delovanje na tem osnovnem nivoju postane nezadostno, nastale situacije, povezane z našimi odločitvami, pa postanejo preveč pomembne, da bi jih lahko samoumevno prepustili »rešitvam« na tej ravni, poraste relevantnost teoretskih pristopov (b). Z njimi reflektiramo nastalo situacijo, se zavemo možnih rešitev in z uporabo teoretskih konstrukтов utemeljimo odločitve. Nad drugim nivojem pa je v prvi vrsti tabele prikazan nivo metaetike (c) kot nadgradnja prejšnjih dveh.

Shema 1: Trije nivoji etičnega odločanja

NIVO ODLOČANJA	VSEBINA ODLOČANJA	TIPIČNA VPRAŠANJA
c) metaetika	<ul style="list-style-type: none"> • refleksija osnovnih predpostavk teoretskega utemeljevanja posameznih moralnih sistemov • kriteriji prepoznavanja in utemeljevanja razlik med moralnimi in nemoralnimi situacijami, vprašanji, rešitvami • evalvacija posledic etičnih odločitev 	<ul style="list-style-type: none"> • Je določena dilema sploh moralno relevantna ali ni? • Je res vselej moralno reševati moralno dilemo z uporabo moralnih kriterijev? • Če je dilema moralno relevantna in »zahteva« moralno ravnanje, s kakšne vrste moralnimi sistemi imam opravka v situaciji, na katero se odzivam? • Če imam v situaciji opravka s konfliktnimi moralnimi sistemi, kateremu naj dam prednost in zakaj?
b) normativna oz. vsebinska etika	<ul style="list-style-type: none"> • utemeljitve moralnih pojmov kot so dobro, slabo, pravica, dolžnost, dostojanstvo itn. • teorije obravnavanja moralnih dilem 	<ul style="list-style-type: none"> • Kaj je najbolj dobro in pravilno (ravnanje, lastnost, posledica): tisto, kar je maksimalno koristno za vse, ali tisto, kar ostane socialno funkcionalno tudi, ko dejanje posplošimo na vse ljudi, ali pa je odločilna le vsebina odličnosti (česa ali koga)? • Naj odobravam ali obsojam (in pod kakšnimi pogoji): vojno v Iraku, evtanazijo, splav, samomor, smrtno kazen, neobičajne spolne prakse, umetno oploditev samskih žensk, socialno neenakost, svobodo govora tudi za rasiste in verske nestrpnéže?
a) praktična oz. implicitna etika	<ul style="list-style-type: none"> • ravnanje v skladu z navadami, rutinami, zdravim razumom • neproblematično sprejemanje samoumevnosti • nekritično sledenje implicitnim moralnim predpostavkam, pozitivno ali negativno sankcioniranim znotraj verskih, političnih, slojevskih, sorodstvenih idr. socialnih skupin 	<ul style="list-style-type: none"> • vprašanja v zvezi s konkretno moralno dilemo oz. situacijo so redkejša od trditev in opis problema je deležen manj pozornosti kot opis odgovornosti vpletenih • vprašalni stavki, začeti z vprašalnico »zakaj«, so pogostejši pri iskanju krivcev za nastalo situacijo kot pa za opisovanje same situacije; hkrati pa so vprašalnice »zakaj« pogostejše pri opisu nastale situacije kot pri razlagi uporabljenih moralnih izrazov in pojmov (kot so dobro, pravično, dolžnost itn.)

Posamezne nivoje, povzete v tabeli, lahko ponazorimo s preprostim primerom, ki vsebuje etično dilemo. Na primer, ali naj damo neznanemu beraču, ki nas ogovori na ulici, denar ali ne. Kakšno ravnanje je najprimernejše v taki situaciji in kako ga izpeljati?

a) Na ravni praktične etike o tem ne bomo razmišljali, ampak ravnali v skladu z navado določenega okolja ali v skladu z lastnim stališčem, ki smo ga zavzeli že nekoč prej, ko smo se srečevali s podobnimi primeri, zdaj pa ga imamo

nekako »na zalogi« in ga brez posebnega razmišleka aktiviramo vselej, ko se znajdemo v takih ali podobnih situacijah.

b) Ko se mi zgornja rutina iz kakršnih koli razlogov zdi nezadostna, bom poskušal svojo odločitev premisliti in racionalno utemeljiti. S tem že posežem na nivo normativne etike. Če se npr. oprem na Kantovo etiko dolžnosti, potem bom daroval beraču denar pod pogojem, če se izkaže dejanje za pozitivno tudi v primeru, ko ga posplošimo v univerzalno etično maksimo - če bi vsi

dajali beračem denar, bi olajšali eksistenčno stisko najbolj potrebnim in (tudi) na ta način malce pre-razporedili neenakost prejemkov v prid najnižjim slojem. Vendar pa lahko s sklicevanjem na isto kantovsko maksimo dokazujem tudi nasprotno, da je moralna dolžnost ravno *ne* dati denar beraču, saj če bi to vsi počeli, bi v družbi zmanjšali motivacijo za prevzemanje enostavnih, nujnih in najnižje plačanih del, hkrati pa bi taka praksa – če bi postala vsesplošna – slabila motivacijo labilnejšim posameznikom za razvoj njihovih osebnostnih potencialov, kar lahko človek stori samo skoz kreativne dejavnosti, za katere pa vemo, da zahtevajo vsaj nekaj samodiscipline in odrekovanja. Navsezadnje je splošno znano, da večina beračev nažican denar zapije, torej je velika verjetnost, da z dajanjem denarja podpiram alkoholizem. Eden od Kantovih pogojev moralnega ravnanja je tudi zapoved, da se vsakega človeka v vsaki situaciji obravnava kot cilj (oz. brezpogojno vrednoto) in ne kot sredstvo za pridobitev česa drugega. Torej beraču ne bom daroval denarja, ker nočem, da ga porabi za alkohol (kar bi zelo verjetno storil), lahko pa ga peljem na kosilo ali mu kupim sendvič, kar bo gotovo bolj blagodejno vplivalo na njegovo osebo, ki mi je cilj. A če človeka in njegovo blaginjo res obravnavam kot cilj sam po sebi, potem si mu ne bom drznil vsiljevati način uporabe darovane miloščine (plačam ti hrano ali pa ne dobiš nič), saj ga s tem naredim še bolj neavtonomnega. Ne le, da mu potrdim, kar ve že od prej, namreč, da v trenutku, ko me prosi za denar, manifestira svojo odvisnost od mene, pač pa ga še dodatno spravljam v novo odvisnost z diktiranjem pogojev (hrana ali nič), na katere mora pristati, če hoče kaj dobiti. Skratka, če mi oseba pomeni cilj oz. vrednoto sama po sebi, potem mora to veljati prav za vsakega človeka (ne glede na njegove navade). Takoj ko krnim njegovo avtonomijo, ga zanikam kot vrednoto. Ali ni prav to, da je bila miloščina zelo pogosto združena z nadzorom (darovalca nad prejemnikom), spravilo dobrotelčnosti na slab glas? Čeprav je bilo seveda vedno utemeljeno z dobrimi nameni. Po eni strani je poglobljalo nadzor in odvisnost, po drugi strani (pri darovalcih) pa je vodilo v paternalizem in hinavščino. Ni naključje, da dobrotelčnost zaide v tako slepo ulico v vseh družbah, kjer ostaja prevladujoča ali celo edina oblika solidarnosti (kjer so npr. odsotni mehanizmi socialne države). Se je mogoče izogniti taki pasti z darovanjem denarja brez pogojevanja, recimo v

smislu načela, da darujemo vsakomur, ki nas prosi, saj nam je vsak človek najvišji cilj, vrednota? Ali lahko imamo zaradi te maksime za moralno dejanje tudi darovanje denarja slepcu, ki takoj, ko mu pokažete hrbet, »čudežno« spregleda, ali hromcu, ki brž, ko prejme denar, steče stran? Sicer se lahko izgovorimo, da je naše darovanje moralno, ker ga je vodil plemenit namen (pomagati sočloveku), od tod naprej pa ne moremo biti odgovorni, ker smo žrtev goljufije. Toda ali za moralno dejanje res zadostuje zgolj plemenit namen, ne glede na posledice? V 19. stoletju se je na Slovenskem razpasla moda posvajanja revnih afriških otrok, ki pa se ni ohranila, saj so posvojeni otroci kmalu umrli. So bile te posvojitve moralne (namen je bil gotovo plemenit)? Navsezadnje, če darovanje goljufivemu beraču smatramo za moralno dejanje, čeprav smo bili žrtev goljufije, ali je mogoče, da istemu beraču ob ponovnem srečanju ne bi dali denarja, ker zdaj vemo, da je goljuf, hkrati pa bi še vedno imeli svoje prejšnje dejanje za moralno in ne npr. za naivno? Je dejanje sploh lahko moralno, če ga nismo pripravljani ponoviti, ko zvemo za vse okoliščine, ki ga spremljajo? Kaj pa, če moralnosti ne utemeljujemo z namenom, ampak z doseženim učinkom, ki je neodvisen od moralnih vrlin prejemnika? Ali ni res, da tudi tisti, ki beračijo z goljufanjem, dejansko potrebujejo denar, ravno tako ali pa še bolj kot negoljufivi berači? Zakaj bi sicer to počeli? Če se torej odločimo dajati denar samo iskrenim beračem, goljufivim pa ne, kaj v tem primeru v resnici počnemo? Ali res darujemo človeku, ker nam je sam po sebi cilj, ali pa dejansko s selekcioniranjem beračev na goljufe in negoljufe nagradujemo poštenost poštenih beračev in kaznujemo goljufivost nepoštenih? Torej nam ni bila najvišja vrednota človek sam po sebi, ampak določena vrлина. Teorija, ki za kriterij moralnosti upošteva le posledice dejanj in ne namenov, se imenuje utilitarizem. Za to smer je merilo pravilnosti dejanja prispevek tega dejanja k splošni blaginji, k sreči večjega števila ljudi oz. k zadovoljitvi njihovih potreb (najznamenitejša avtorja sta Jeremy Bentham in John Stuart Mill). Merilo koristnosti moralnega dejanja je Mill formuliral kot »ugodje in odsotnost bolečine«, medtem ko učinki v nasprotno smer storjenih dejanj povečujejo »bolečino in pomanjkanje ugodja« (gl. Miščević 2002: 80). To pomeni, da bo naše dejanje moralno samo takrat, ko bomo z njim proizvedli presežek ugodja nad neugodjem, v nasprotnem primeru, ko je vzbujena bolečina

večja od količine ugodja, pa bomo dejanje kvalificirali za nemoralno. Toda ali to pomeni, da bi bilo naše darovanje beraču bolj moralno, če poleg ugodja, ki mu ga omogočimo z miloščino, omogočimo ugodje tudi sebi (recimo, ko se s svojo dobroteljnostjo hvalimo v javnosti in si s tem kot dobitnik zvišamo ugled). Bi bilo torej tako dejanje bolj moralno od darovanja, s katerim se ne hvalimo in od katerega ima otipljivo korist samo prejemnik pomoči, ne pa dajalec? Če je odločilna le količina storjenega ugodja, potem bi bilo početje tistega, ki da beraču minimalno vsoto denarja in se izdatno hvali s svojo darežljivostjo, moralno enakovredno početju drugega darovalca, ki da beraču zelo veliko denarja in ostane dosledno anonimen. V obeh primerih je količina storjenega ugodja približno enaka, le da je v prvem primeru porazdeljeno med oba, v drugem pa ostaja bolj na prejemnikovi strani. Po Millovi utilitaristični logiki bi lahko tudi trdili, da je darovanje določene vsote denarja moralno večvredno, če ga daruje bogataš, saj je zanj denarni izdatek zanemarljiv in pri tem ne bo občutil izgube, medtem ko bo darovanje iste vsote moralno manjvredno, če jo bo daroval revnejši človek, ki bo to občutil kot strošek, zaradi katerega se bo moral čemu odreči, s tem pa si bo povečal neugodje, kar se bogatašu seveda ni zgodilo. Še brutalnejši primer: sadistično izživljanje nad žrtvijo postane moralno negativno dejanje samo s pogojem, da je bolečina, ki jo trpi žrtev, večja od mučiteljevega užitka, sicer pa izživljanje nad človekom ni nič apriori slabega. Absurdnost te logike se pokaže že prej, že v samem prenosu kriterija moralnosti zgolj na posledice in v ignoriranju motivov. Če je moralno res samo dejanje, ki poveča količino ugodja, in pri tem motivi nimajo nikakršne teže, kako potem kvalificirati dejanje neznanca, ki poskuša rešiti utapljavajočega se nesrečnika, a se pri tem v deroči reki utopita oba, kar seveda poveča količino trpljenja (svojcev), ker sta zdaj žrtvi dve in ne le ena. Je neznanec, ki je nesebično tvegat življenje, da bi pomagal drugemu, kljub tragičnemu izidu ravnal moralno ali ni?

c) Pri prejšnjem primeru smo videli, da ostane večkrat neprepričljivo tudi sklicevanje na teorije moralnega delovanja, s katerimi se oskrbujemo na nivoju normativne etike. V takih primerih si poskušamo pomagati s premislekom vprašanj s področja metaetike. Tu se sprašujemo o temeljnih pojmi, na katerih slonijo konkretne teorije morale, o razpoznavanju in preferiranju posameznih normativnih sistemov itn. Recimo, ali je mogoče

pojem koristi, kot ga uporablja klasična teorija utilitarizma, redefinirati v bolj uporabno kategorijo, ki nas ne bi zavedla v absurdne kvalifikacije, kot smo jih videli v prejšnjem primeru? Ni vseeno, ali korist definiramo zelo ozko, npr. z zamejitvijo na dihotomijo psihičnih in telesnih občutkov (ugodje/neugodje, prisotnost/odsotnost bolečine), ali pa korist razumemo kot odnosni učinek socialnih mrež. V tem drugem smislu bi lahko korist opredelili za lastnost (česa ali koga), s katero si vzdržujemo ali povečujemo pozitivno bilanco stroškov in dobitkov v razmerjih, ki jih imamo do drugih ali do samega sebe. Podobno je z drugimi ključnimi moralnimi pojmi, npr. s pojmom dobrega. Ne pozabimo, da je pojmu dobrega zgodovinsko najstarejše nasprotje pojem zla, ker sta obe nasprotji, dobro in zlo, vezani na moralne lastnosti bogov pri interakcijah z ljudmi. Ker pa v interakcijah vselej potekajo izmenjave česa s čim drugim, je bil pojem dobrega narejen za prepoznavanje zelenih situacij, v katerih so bogovi dovolili ljudem, da si ti v izmenjavah z bogovi ustvarijo dobiček (npr. z občasno molitvijo ali daritvijo si zagotovimo dobro letino), medtem ko so z zlom opisovali vse nasprotno situacije (gl. Stark 1996: 114). Z upoštevanjem tega premisleka si razširimo možnost obravnave pojmov dobrega in zlega kot zgodovinske in relativne kategorije. V nadaljevanju si oglejmo enega od tipičnih metaetičnih poudarkov, ki so nepogrešljivi zlasti v situacijah in dilemah s področja profesionalne etike.

Ko si postavljamo vprašanja o izvorihih etičnih meril, principov, vrednot, normativnih sistemov, ne zato, da bi razrešili konkretno moralno dilemo v posamičnem primeru, ampak da bi izboljšali razumevanje načinov in metod za ravnanje v moralno konotiranih situacijah, takrat razmišljamo na metaetičen način (gl. Reamer 1990: 14 ss.). Eno od vprašanj s tega področja je tudi razlikovanje normativnih sistemov, ki so relevantni za odločanje v konkretni situaciji. Razlikovanje normativnih sistemov je pogoj za razpoznavanje temeljnih norm znotraj vsakega od njih, njihovo poznavanje pa je pogoj za odločanje. Najprej pogledjmo, kaj normativni sistem sploh pomeni in kakšne vrste sistemov poznamo. Normativni sistem bi lahko opredelili kot družbeno regulirano in na skupnih vrednotah osmisleno celoto med sabo usklajenih navodil za usmerjanje vedenja, ki ljudem služijo kot vodnik za prakticanje (še) sprejemljivih ali zaželenih ravnanj v različnih situacijah.

Poznamo pet vrst normativnih sistemov:

- *družbeno-kulturni* normativni sistem je najsplošnejši in je značilen za vso družbo; gre za kulturo, ki združuje tiste vrednote in norme, na katere pristaja večina članov določene družbe in ki se bolj ali manj razlikuje od normativnih sistemov (kultur) v drugih družbah

- *zakonodajni* normativni sistem je celota vseh pravnih predpisov, ki jih izdaja legislativa (na socialnem področju sta najpomembnejša zakon o socialnem varstvu in zakon o splošnem upravnem postopku)

- *poklicnoetični* normativni sistem: sistem vrednot in norm, ki je specifičen za posamezno profesijo in ki se v podrobnostih ali pa splošnih poudarkih razlikuje od normativnih sistemov drugih profesij; poklicno etični sistem socialnega dela na Slovenskem sestavljajo: kodeks etike, ki ga je sprejelo Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije, splošnejši kodeks etike, ki velja za vse akterje v celotnem socialnem varstvu, ki ga je sprejela Socialna zbornica Slovenije, k temu pa lahko dodamo še nenapisana poklicna pravila, ki jih pri delu uporabljajo socialne delavke in delavci (npr. razni dogovori, sprejeti znotraj skupin, terapevtski pakti ipd.)

- *službeni* normativni sistem, ki je značilen za konkretno ustanovo in ki se lahko vzdržuje na eksplicitno normiran ali pa na neformalen način, npr. razni statuti in pravilniki delovnih organizacij, navodila in priporočila nadrejenih, neformalna pravila, rutine in kultura, ki je značilna za posamezna delovna okolja

- *osebni* normativni sistem, ki si ga bolj ali manj koherentno izoblikuje vsak posameznik in ga tudi v večji ali manjši meri upošteva pri svojem ravnanju; sem štejemo s procesom primarne, sekundarne in terciarne socializacije interiorizirane vrednote, norme in prepričanja, ki izhajajo iz različnih normativnih sistemov, npr. iz tradicionalnih, liberalnih, verskih, altruističnih, egoističnih, optimističnih, pesimističnih, filozofskih osmislicev.

Problem je v tem, ker naštetih normativnih sistemih praviloma niso usklajeni med seboj in ker imamo v moralno problematičnih situacijah pogosto opraviti z več kot z enim normativnim sistemom. Ker se v vsakdanjem življenju, tako privatnem kot javnem, normativni sistemi prepletajo med sabo, so kompleksnejše tiste moralne dileme, ki nastajajo na presekih različnih normativnih sistemov. Zato je razlikovanje normativnih sistemov in razpoznavanje presekov med njimi (metaetika)

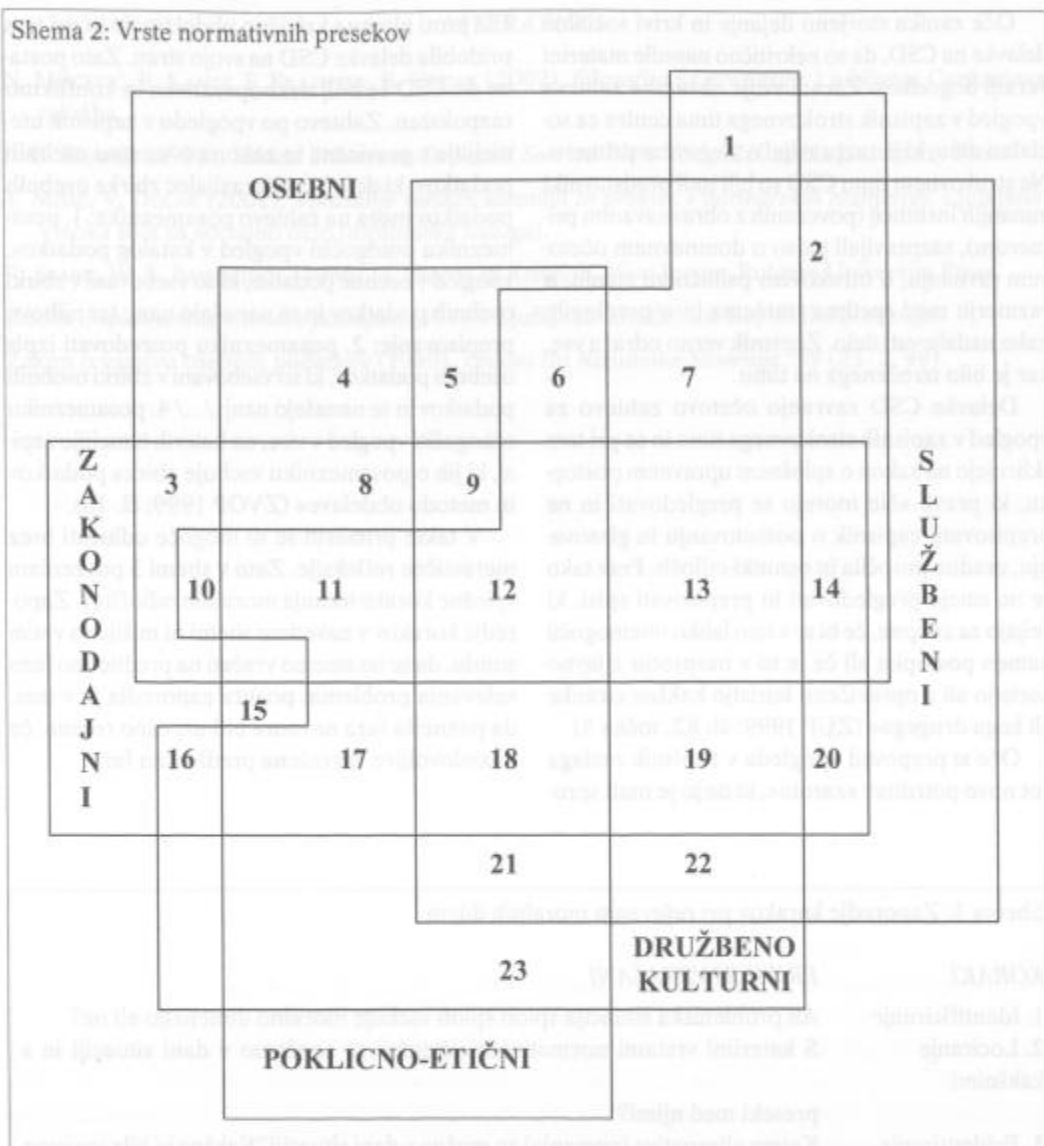
pogoj za reševanje moralno kočljivih situacij.

Znotraj vsakega od petih normativnih sistemov in 23 presekov se pojavljajo moralno problematične situacije. Za ilustracijo kompleksnosti problematike pogledimo primer partnerskih zvez, v katerih sta partnerja različnih veroizpovedi. Odlično raziskavo na to temo sta naredili avtorici Tanja Mišič in Vesna Dolar (2002), ki sta preučevali probleme z različnimi religijskimi in narodnimi identitetami, ki jih imajo partnerji zaradi pritiska okolja (predvsem sorodstva), kulturnih tradicij in navad, osebnega verskega prepričanja in zlasti zaradi neuskklajenih in praviloma protislovnih zahtev religijskih institucij, katerim pripadajo. Avtorici sta ugotovili presenetljivo inovativnost, ki se kaže v strategijah vzajemnega prilagajanja v mikro odnosih (npr. celotna družina skupaj praznuje večje katoliške praznike, hkrati pa se prehranjuje po muslimanskih pravilih), medtem ko funkcionarji religijskih institucij, namesto da bi spodbujali iskanje različnih oblik sožitja, pogosto še bolj zaostrijo probleme s sankcioniranim vztrajanjem pri moralno-verskih normah, tipičnih za posamezno religijo. Ta primer bi se v prejšnji shemi uvrščal v presek 13, kjer se križajo različni osebni normativni sistemi (izhajajoči iz posameznikove verske identitete) z različnimi družbeno kulturnimi tradicijami (npr. Slovenka + Bošnjak), z različnimi institucionalnimi normativi (npr. njena pripadnost katoliški cerkvi in njegova muslimanski skupnosti), hkrati pa je možna še nezdržljivost na zakonodajni ravni (prakticiranje verskih običajev, ki bi prišli navzkriž z veljavno zakonodajo).

Za ponazoritev poklicnoetičnih dilem si pogledimo še primer iz prakse enega od centrov za socialno delo. Primer spada v presek 9, kjer gre pri uporabniku socialnih storitev za različen osebni normativni sistem od tistega, ki ga od njega pričakujejo socialne delavke, hkrati pa tudi za normativno neuskklajenost znotraj samega zakonodajnega sistema. Dilema se dodatno zaplete zaradi določil poklicne etike, ki zavezujejo področje socialnega dela, hkrati pa imamo opraviti tudi z inercijo institucionalne kulture v organizaciji, ki je obravnavala primer. Sledi povzetek primera.

Očetu štiriletne deklice je bil začasno prepovedan stik s hčerko zaradi suma spolnega nasilja. Mati se je s hčerko začasno preselila k otrokovim starim staršem, s partnerjem pa se razhaja in od CSD pričakuje, da bo hčerka zaupana njej v varstvo.

Shema 2: Vrste normativnih presekov

Preseki normativnih sistemov:

1. osební + družbeno kulturni	poklicno etični + službeni
2. osební + službeni	13. osební + zakonodajni + družbeno kulturni + službeni
3. osební + zakonodajni	14. osební + zakonodajni + službeni
4. osební + poklicno etični	15. zakonodajni + poklicno etični
5. osební + poklicno etični + službeni	16. zakonodajni + družbeno kulturni
6. osební + poklicno etični + službeni + družbeno kulturni	17. zakonodajni + poklicno etični + družbeno kulturni
7. osební + službeni + družbeno kulturni	18. zakonodajni + poklicno etični + družbeno kulturni + službeni
8. osební + zakonodajni + poklicno etični	19. zakonodajni + družbeno kulturni + službeni
9. osební + zakonodajni + poklicno etični + službeni	20. zakonodajni + službeni
10. osební + zakonodajni + družbeno kulturni	21. poklicno etični + družbeno kulturni + službeni
11. osební + zakonodajni + družbeno kulturni + poklicno etični	22. družbeno kulturni + službeni
12. osební + zakonodajni + družbeno kulturni + poklicno etični + službeni	23. poklicno etični + družbeno kulturni

Oče zanika storjeno dejanje in krivi socialne delavke na CSD, da so nekritično nasledle materini verziji dogodkov. Zaradi svoje obrambe zahteva vpogled v zapisnik strokovnega tima centra za socialno delo, ki je razpravljal o njegovem primeru. Na strokovnem timu CSD so bili tudi predstavniki zunanjih institucij (povezanih z obravnavanim primerom), razpravljali pa so o domnevnem očetovem ravnanju, o otrokovem psihičnem stanju, o razmerju med sptima staršema in o predlogih, kako nadaljevati delo. Zapisnik verno odraža vse, kar je bilo izrečenega na timu.

Delavke CSD zavrnejo očetovo zahtevo za vpogled v zapisnik strokovnega tima in se pri tem sklicujejo na zakon o splošnem upravnem postopku, ki pravi: »Ne morejo se pregledovati in ne prepisovati: zapisnik o posvetovanju in glasovanju, uradna poročila in osnutki odločb. Prav tako se ne smejo pregledovati in prepisovati spisi, ki veljajo za zaupne, če bi se s tem lahko onemogočil namen postopka ali če je to v nasprotju z javno koristjo ali z opravičeno koristjo kakšne stranke ali koga drugega« (ZUP 1999: čl. 82, točka 5).

Oče si prepoved vpogleda v zapisnik razlaga kot novo potrditev »zarote«, ki da jo je mati spro-

žila proti njemu s krivično obdolžitvijo in pri tem pridobila delavke CSD na svojo stran. Zato postane do CSD še bolj nekooperativen in konfliktno razpoložen. Zahtevo po vpogledu v zapisnik utemeljuje s pravicami iz zakona o varstvu osebnih podatkov, ki določa: »Upravljalca zbirke osebnih podatkov mora na zahtevo posameznika: 1. posamezniku omogočiti vpogled v katalog podatkov, vpogled v osebne podatke, ki so vsebovani v zbirki osebnih podatkov in se nanašajo nanj, ter njihovo prepisovanje; 2. posamezniku posredovati izpis osebnih podatkov, ki so vsebovani v zbirki osebnih podatkov in se nanašajo nanj; /.../ 4. posamezniku omogočiti vpogled v vire, na katerih temeljijo zapisi, ki jih o posamezniku vsebuje zbirka podatkov in metodo obdelave« (ZVOP 1999: čl. 18).

V takih primerih se ni mogoče odločati brez metaetične refleksije. Zato v shemi 3 povzemam splošne korake iskanja moralnih odločitev. Zaporedje korakov v navedeni shemi ni mišljeno v tem smislu, da se ne smemo vračati na predhodno fazo reševanja problema; poanta zaporedja je v tem, da poznejša faza ne more biti uspešno rešena, če ni zadovoljivo razrešena predhodna faza.

Shema 3: Zaporedje korakov pri reševanju moralnih dilem

KORAKI	PRIMERI VPRAŠANJ
1. Identificiranje	Ali problemska situacija sploh sploh vsebuje moralno dimenzijo ali ne?
2. Lociranje	S katerimi vrstami normativnih sistemov se soočamo v dani situaciji in s kakšnimi preseki med njimi?
3. Evidentiranje	Katere alternative (ravnanja) so možne v dani situaciji? Kakšne bi bile verjetne posledice možnih alternativ?
4. Kvalificiranje	Posledice katerih alternativ bi bile sprejemljive in katere alternative so takšne, da jih je smotrno odkloniti, ker so nesprejemljive ali pa niso izvedljive? Katera alternativa bi bila najboljša od vseh sprejemljivih?
5. Realiziranje	Kako uresničiti sprejeto odločitev, da bo dosežen nameravan učinek in tveganje zmanjšano na minimum?
6. Evalviranje	Ponovna ocena posameznih korakov z vidika storjenih posledic: kaj bi lahko naredili drugače, da bi izboljšali reševanje enakega problema?

LITERATURA

- N. MIŠČEVIĆ, B. KANTE, F. KLAMPFER, B. VEZIJK (2002), *Filozofija za gimnazije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- F. G. REAMER (1990), *Ethical Dilemmas In Social Service*. New York: Columbia University Press.
- T. MIŠIČ, V. DOLAR (2002), *Vprašanje verskih identitet in praktik v partnerskih razmerjih*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).
- R. STARK, W. S. BAINBRIDGE (1996), *A Theory of Religion*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Zakon o splošnem upravnem postopku* (1999). Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Zakon o varstvu osebnih podatkov* (1999). *Uradni list Republike Slovenije*, 59 (23. 7. 99).

SUVOD

Članek obravnava etični proces pri postavljanju in reševanju etičnih dilem. Osvetli na kratko, distinktivno-izjemno in postokupno. Zato, čeprav etične dileme niso vedno razločno razvidne, imajo etične dileme v etični praksi pomembno vlogo. Etične dileme so v etični praksi vedno prisotne, vendar se ne pojavijo vedno v etični praksi. Etične dileme so vedno prisotne v etični praksi, vendar se ne pojavijo vedno v etični praksi. Etične dileme so vedno prisotne v etični praksi, vendar se ne pojavijo vedno v etični praksi.

Članek obravnava etični proces pri postavljanju in reševanju etičnih dilem. Osvetli na kratko, distinktivno-izjemno in postokupno. Zato, čeprav etične dileme niso vedno razločno razvidne, imajo etične dileme v etični praksi pomembno vlogo. Etične dileme so v etični praksi vedno prisotne, vendar se ne pojavijo vedno v etični praksi. Etične dileme so vedno prisotne v etični praksi, vendar se ne pojavijo vedno v etični praksi. Etične dileme so vedno prisotne v etični praksi, vendar se ne pojavijo vedno v etični praksi.

Članek obravnava etični proces pri postavljanju in reševanju etičnih dilem. Osvetli na kratko, distinktivno-izjemno in postokupno. Zato, čeprav etične dileme niso vedno razločno razvidne, imajo etične dileme v etični praksi pomembno vlogo. Etične dileme so v etični praksi vedno prisotne, vendar se ne pojavijo vedno v etični praksi. Etične dileme so vedno prisotne v etični praksi, vendar se ne pojavijo vedno v etični praksi. Etične dileme so vedno prisotne v etični praksi, vendar se ne pojavijo vedno v etični praksi.

KONTEKST

Kontekst in etični proces, opisani v tem članku, sta zelo dolgo zgodovina. V etični praksi, da se ne razločno razločno, upravičeno, etične dileme niso vedno razločno razvidne, imajo etične dileme v etični praksi pomembno vlogo. Etične dileme so v etični praksi vedno prisotne, vendar se ne pojavijo vedno v etični praksi. Etične dileme so vedno prisotne v etični praksi, vendar se ne pojavijo vedno v etični praksi. Etične dileme so vedno prisotne v etični praksi, vendar se ne pojavijo vedno v etični praksi.

V etični praksi, da se ne razločno razločno, upravičeno, etične dileme niso vedno razločno razvidne, imajo etične dileme v etični praksi pomembno vlogo. Etične dileme so v etični praksi vedno prisotne, vendar se ne pojavijo vedno v etični praksi. Etične dileme so vedno prisotne v etični praksi, vendar se ne pojavijo vedno v etični praksi. Etične dileme so vedno prisotne v etični praksi, vendar se ne pojavijo vedno v etični praksi.

